

TỪ LỊCH SỬ VIỆT NAM HỌC CỦA NGA: NHỮNG SINH VIÊN ĐÔNG DƯƠNG Ở NƯỚC NGA XÔ VIẾT, CÁC NĂM 1920-1930

VIETNAMESE STUDIES IN RUSSIA: INDO-CHINESE STUDENTS
IN THE SOVIET UNION IN THE 1920s AND 1930s

*Socolov A.A.**

Cho đến giữa thế kỷ trước, ở Liên Xô không có các chuyên gia về Đông Dương nói chung và về Việt Nam nói riêng, không có ai nghiên cứu ngôn ngữ và lịch sử của khu vực này. Nhưng vào những năm 1920-1930 nhờ có hoạt động của Quốc tế Cộng sản và các cơ quan giáo dục - học tập trực thuộc, dạng như Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông (KUTB), Trường Quốc tế Lênin (MLS), Viện Nghiên cứu Khoa học các vấn đề Dân tộc và Thuộc địa (NIINKP) ở Liên Xô đã xuất hiện việc quan tâm thực tế đến các nước này và các nước thuộc địa khác gắn với sự mở rộng cuộc cách mạng thế giới. Chính việc tồn tại những trường đại học cộng sản nêu trên đã kích thích mạnh sự xuất hiện ở Liên Xô những ấn phẩm, những hoạt động khoa học và thực tiễn về các vấn đề Đông Dương mà tác giả của chúng thực tế đã lập nên một đội ngũ đầu tiên các chuyên gia Việt Nam học của nước nhà.

Những vấn đề chủ yếu của các nhà nghiên cứu là phong trào giải phóng - dân tộc ở Đông Dương, cuộc đấu tranh giai cấp, sự hình thành các tổ chức cộng sản ở trong nước, tình hình kinh tế và chính trị của Việt Nam, v.v. Nhiều những vấn đề thường xuyên được làm sáng tỏ trên các tạp chí *Tư liệu về các vấn đề dân tộc và thuộc địa*, *Quốc tế Công hội đỏ*, *Kinh tế thế giới và chính trị thế giới* và các tạp chí khác. Chính tên gọi các ấn phẩm này đã nói lên các chủ đề in trong các tác phẩm của họ, kể cả các công trình khoa học.

Cần nhớ rằng ấn phẩm đầu tiên về Đông Dương trong báo chí Xô viết là bài *Tới thăm nhà hoạt động Quốc tế Cộng sản* mà nhà báo, nhà văn hoá Moskva Osip Mandeljshtam đã phỏng vấn nhà cách mạng trẻ của Việt Nam - Nguyễn Ái Quốc. Lịch sử đã làm cho tên những người tham gia cuộc phỏng vấn được công bố này năm 1923 trong số tháng Mười hai của Tạp chí *Tia lửa* trở thành bất tử: tồn tại trong biên niên sử của thế kỷ XX là Hồ Chí Minh - trước hết là nhà chính trị nổi tiếng và là Chủ tịch đầu tiên của nước Việt Nam độc lập và thứ hai, đã đi vào nền văn hoá thế giới như là một nhà thơ nổi tiếng.

* * *

Những người đặt nền móng cho Việt Nam học của Liên Xô là V.Ja. Vasiljevna, A.A. Guber và những nhà khoa học khác đã nghiên cứu những vấn đề về các nước Đông Dương. Bởi sự quan tâm về khoa học đối với Việt Nam, đối với lịch sử và ngôn ngữ Việt Nam trong

* Giáo sư. Tiến sĩ, Viện Phương Đông học thuộc Viện Hàn lâm Khoa học Nga, Moskva.

những năm này chỉ có thể được thực hiện trong hoạt động thực tiễn được tiến hành trong Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông, Trường Quốc tế Lênin, Viện Nghiên cứu Khoa học các vấn đề Dân tộc và Thuộc địa, những tác giả đầu tiên của các nghiên cứu này, hiển nhiên, là những giáo viên của các Trường Đại học Cộng sản này.

Trực tiếp tham gia việc lập nên bộ môn Việt Nam học của Liên Xô đã có cả các sinh viên Việt Nam của các trường này mà số lượng có tới khoảng 70 người. Họ đã tham gia vào những nghiên cứu khoa học và thực tiễn khác nhau liên quan tới Đông Dương, với những vấn đề về cuộc đấu tranh giải phóng dân tộc ở các nước thuộc địa và phụ thuộc và do đó họ đã trở thành tác giả của các bài báo và những bản thuyết trình, nhiều bài trong số đó vẫn còn có ích cả đến hiện nay.

Có giá trị lớn đối với các nhà sử học là những bức thư, những tin tức, báo cáo từ Đông Dương được gửi về Moskva, trong đó chứa đựng những tư liệu thực tiễn cấp bách về chính trị, kinh tế, về các vấn đề xã hội, v.v.

Có ý nghĩa đặc biệt đối với việc đào tạo các chuyên gia về Đông Dương là những tư liệu bổ sung vào đầu những năm 1930 - sau thất bại của phong trào Xô viết - Nghệ Tĩnh và những nhu cầu xuất hiện trong các chuyên gia - đất nước học. Ban Thư ký Phương Đông của Ban Chấp hành Quốc tế Cộng sản tại cuộc Hội nghị của mình ngày 05 tháng Mười năm 1931 đặc biệt quan tâm đến vấn đề về đào tạo các nghiên cứu sinh cho Đông Dương tại Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông cũng như trong các trường đại học khác của Liên Xô. Hình thức học tập chủ yếu là những cuộc hội thảo thực tiễn về các vấn đề cơ bản của Đông Dương theo các nhóm dân tộc. Ngoài Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông, người ta cũng tính đến việc thu hút những sinh viên và nghiên cứu sinh của Trường Đại học Đông Phương học Leningrat mang tên A.S. Enukidze. Với mục đích này, đã đề xuất xây dựng chương trình các tiết học của họ để đào tạo tốt hơn các cán bộ thực tiễn. Về đại thể, khi đó đã bắt đầu cử các sinh viên từ Leningrat đi thực tiễn tại Moskva, một số trong số họ sau đó đã ở lại làm nghiên cứu sinh trong hoạt động thực tiễn. Cũng chính trong Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông đã đề xuất thành lập một tập thể các chuyên gia về Đông Dương với mục đích chuẩn hoá và đi sâu vào hoạt động nghiên cứu khoa học. Những nhiệm vụ này trở thành hiện thực sau khi thành lập Ban Đông Dương và Xiêm (sau đó gọi là Ban Đông Dương) khi Viện Nghiên cứu khoa học các vấn đề Dân tộc và Thuộc địa được tách ra khỏi Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông.

Theo các tài liệu lưu trữ, trong năm 1936, các lực lượng cộng tác viên của Ban Đông Dương đã đề xuất ra 8 số tập san thông tin, dịch các tài liệu từ tiếng Nga sang tiếng Annam (tiếng Việt Nam) và tiếng Xiêm (tiếng Thái), chuẩn bị kỷ niệm Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông, soạn thảo các chương trình học tập, chuẩn bị sách học và tài liệu trực quan, xây dựng từ điển, làm công tác đào tạo cán bộ, v.v. Nhiệm vụ có tính chất lâu dài được thừa nhận là việc thúc đẩy hoạt động ở Xiêm là nơi được coi là một trong những khu vực có triển vọng của phong trào cách mạng toàn thế giới.

Tất cả những nhân viên của Ban, kể cả các nghiên cứu sinh đều có những nhiệm vụ cụ thể về tổ chức và khoa học. Sự quan tâm đặc biệt là việc dịch các tài liệu sang tiếng Việt Nam. Ngoại trừ nhà phiên dịch “cơ bản” - giáo sư Nguyễn Khánh Toàn, khi đó là giảng viên của Đại học Cộng sản của những người lao động Phương Đông, có tên Nga là Minin. Bị cuốn hút vào hoạt động này còn có cả những người gắn bó với Ban Đông Dương là Nguyễn Ái Quốc dưới cái tên nổi tiếng Lin và Lê Hồng Phong (Hải An), những người như Hải An và Litvinov nổi tiếng đã được trao nhiệm vụ chuẩn bị cuốn tuyển tập *Những tham luận của các đại biểu tại Đại hội Quốc tế Cộng sản lần thứ VII* bằng tiếng Việt.

* * *

Chế độ nghiên cứu sinh có trong Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông (và, do đó, cả ở Viện Nghiên cứu Khoa học các vấn đề Dân tộc và Thuộc địa) cũng như tại Trường Quốc tế Lênin. Người ta cho rằng trong số những người Đông Dương, người duy nhất đã trải qua đầy đủ chương trình nghiên cứu sinh tại Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông là Minin. Ông đã viết luận văn với chủ đề *Cuộc chiến tranh nông dân ở Đông Dương trong thế kỷ XVIII. Cuộc khởi nghĩa Tây Sơn*¹.

Bắt đầu viết luận văn có cả Litvinov nhưng do tình hình biến đổi ông buộc phải trở về đất nước nên không hoàn thành được công trình khoa học của mình. Hình như sự quan tâm khoa học của ông là về kinh tế và chính trị của Đông Dương. Người ta đã lưu giữ được bản thảo công trình của Litvinov *Tình hình kinh tế và chính trị ở Đông Dương* được ông viết vào năm 1931².

Công trình chứa đựng những tư liệu thực tế phong phú, nhiều những số liệu về công nghiệp, thương nghiệp, các tài nguyên thiên nhiên, nông nghiệp của Đông Dương, v.v. Ông đã nghiên cứu chi tiết chính sách ruộng đất của chính quyền thực dân Pháp ở Đông Dương, đưa ra những phân tích tỉ mỉ về tình trạng của giai cấp công nhân và cuộc khủng hoảng kinh tế trong nước, xác định những nhiệm vụ cấp bách của phong trào cách mạng và công nhân v.v. Đặc biệt quan tâm là những phần trong công trình của ông gắn với lịch sử của phong trào cộng sản ở Đông Dương; những điều đó cho đến nay vẫn là những điều hiển nhiên có ý nghĩa lớn về khoa học.

Học khóa nghiên cứu sinh có cả Nguyễn Ái Quốc. Từ cuối năm 1936, ông làm việc tại Viện Nghiên cứu Khoa học các vấn đề Dân tộc và Thuộc địa. Theo một số tư liệu, vào nửa cuối tháng Giêng năm 1937, ông tham gia nhóm nghiên cứu sinh của Viện Nghiên cứu Khoa học các vấn đề Dân tộc và Thuộc địa gồm 21 người. Nhóm này được tổ chức thành những cán bộ, giáo viên và phiên dịch viên của Viện nhằm mục tiêu đào tạo các giáo sư về Kinh tế học và Sử học. Trong kho lưu trữ của Quốc tế Cộng sản còn lưu giữ bản kế hoạch cá nhân nghiên cứu sinh của ông - từ ngày 01 tháng Giêng đến 31 tháng Mười hai năm 1937, theo đó trong một thời hạn nhất định ông phải:

¹ Lưu trữ quốc gia Nga về lịch sử xã hội - chính trị (RGASPI), kho 532, bản kê 205, tờ 86.

² Nguồn đã dẫn: Tờ 1-183.

1) Hoàn thành các môn triết học, lịch sử cổ đại và trung đại, lịch sử hiện đại và tiếng Nga;

2) Làm việc tại Ban Đông Dương: thảo một cuốn sách mỏng *Tình hình nông dân ở Đông Dương* (8 tờ) và lập hồ sơ về báo chí Đông Dương;

Và cả những việc ngoài quy chuẩn:

3) Dịch sang tiếng Việt *Tuyên ngôn của Đảng cộng sản* và tác phẩm của Lênin *Bệnh đau trĩ “tả khuynh” trong phong trào cộng sản*³.

Theo một số tư liệu, ông dự định viết luận văn về chủ đề *Cuộc cách mạng ruộng đất ở các nước Đông Nam Á* và đã tích cực nghiên cứu các ấn phẩm khoa học và báo chí, đã qua kỳ thi đầu tiên đối với các nghiên cứu sinh của viện.

Nguyễn Ái Quốc chuyển sang làm việc tại Viện Nghiên cứu Khoa học các vấn đề Dân tộc và Thuộc địa và là nghiên cứu sinh từ Ban Đông Dương. Khi đó, ông đã làm việc cùng sinh viên, giảng bài về các vấn đề tổ chức, lịch sử Đảng, v.v.

Theo hồi tưởng của một người cộng sản Áo Phritxa Glaubauer, Nguyễn Ái Quốc phụ trách các giờ học trong nhóm tiếng Pháp, trong đó có một bộ phận sinh viên là những người Bắc Phi và Đông Dương. Ông quan tâm nhiều đến nâng cao trình độ phổ thông cho các sinh viên - những người đồng bào của ông, giảng các bài về những vấn đề thời sự của đất nước (Đông Dương học); theo một số tư liệu, thậm chí, ông đã giảng một số bài hỗ trợ cho họ bằng tiếng Việt. Ông dạy các sinh viên bằng lời nói giản dị, dễ hiểu, sử dụng đúng những thuật ngữ khác nhau, sửa và biên tập cẩn thận những bài viết của họ - những bài báo, bản dịch, buộc phải làm đi làm lại nhiều lần. Ông kêu gọi họ gìn giữ sự trong sáng của tiếng Việt, sử dụng cẩn thận những từ nước ngoài và cố gắng tìm những từ tương tự trong ngôn ngữ quê hương, nhưng khi đó, bản thân ông đã nghĩ ra nhiều thuật ngữ mới phản ánh sự thay đổi diễn ra trên thế giới và làm phong phú thêm tiếng Việt nói chung. Rõ ràng, ông đã viết những bài giảng của ông về địa lý và lịch sử Việt Nam bằng thơ để những sinh viên Việt Nam dễ nhớ (bởi lẽ, trong số họ có cả những người không còn trẻ, ít được học tập).

Hồ Chí Minh đã tận dụng mọi khả năng có thể kiểm tra tri thức của sinh viên, cố gắng gắn những tư liệu của các giờ học với những nhiệm vụ thực tiễn của cuộc đấu tranh cách mạng. Ông đã dịch các tài liệu khác nhau sang tiếng Việt, trước hết là *Tuyên ngôn của Đảng Cộng sản* và các sách giáo khoa kinh tế chính trị cũng như thông báo cả những tư liệu về hoạt động của các Đảng Cộng sản và về cuộc đấu tranh của nhân dân lao động ở các nước.

* * *

Nguyễn Khánh Toàn - Minin - cũng đã đóng góp không nhỏ vào hoạt động của Ban Đông Dương và vào chính quá trình giáo dục - học tập trong Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông. Hoàn toàn rõ ràng có thể nói rằng, chính ông đã đặt

³ RGASPI: Kho 532, Bản kê 1, Hồ sơ 264, Tờ 66.

nền móng cho việc nghiên cứu ngôn ngữ và lịch sử của Việt Nam ở Liên Xô. Ông là người đầu tiên ở Liên Xô đã soạn cuốn *Sách giáo khoa ngôn ngữ An nam* được xuất bản ở Moskva năm 1933⁴ và cũng đã dự định để ông soạn phần hai của cuốn giáo khoa này. Ông cũng đã soạn thảo cuốn từ điển (Nga - Việt hoặc Việt - Nga) bởi vì cả trong Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông cũng như trong các cơ quan tương tự khác lúc đó có nhu cầu lớn về cán bộ phiên dịch từ ngôn ngữ Việt Nam. Những sinh viên Việt Nam đã bàn đến các kế hoạch xuất bản từ điển như vậy từ năm 1929⁵.

Đáng tiếc, trong kho lưu trữ không giữ lại những tư liệu về từ điển đó, nhưng hoàn toàn không nghi ngờ gì rằng với năng lực hoạt động và tính trách nhiệm nghề nghiệp của mình thì Nguyễn Khánh Toàn có thể soạn thảo được cuốn từ điển như vậy. Cũng rõ ràng, trong một số thời gian, ông đã hoàn thành trách nhiệm điều hành Ban Đông Dương, đã hoàn thành nhiệm vụ của một Phó giáo sư. Với trọng trách này, ngoài công việc tổ chức chung và phụ đạo, ông đã hiệu đính những sách giáo khoa, tham gia soạn các thông báo tin tức, lựa chọn tư liệu, soạn những tổng quan về các đảng chính trị và phong trào Đông Dương (ông đặc biệt chú ý đến các đảng dân tộc - cách tân và dân tộc - cách mạng). Ông đã giảng khóa học về lịch sử phong trào cách mạng và Quốc tế cộng sản. Ông thường xuyên điếm các báo của Đông Dương và Pháp (trong đó có tờ *Cuộc chiến đấu* (La Lutte - ND) trong những năm đó được coi là phát ngôn của những người trôtxkit). Theo kết quả của công việc này Nguyễn Khánh Toàn đã viết bài báo *Tổng quan báo chí cộng sản của Đông Dương* in trong Tạp chí *Phương Đông cách mạng* (năm 1935, Số 4).

Các hoạt động nghiên cứu của Nguyễn Khánh Toàn được ông viết vào những năm 1930 trong những tình huống cụ thể của cục diện chính trị nhưng ngày nay chúng vẫn có thể là có ý nghĩa khoa học nhất định. Đó trước hết là cuốn sách *Cuộc khởi nghĩa Yên Bái* (1931), bản thuyết trình *Các nhóm, các đảng tồn tại ở Đông Dương có thể sử dụng hoặc cuốn hút vào một phong trào dân tộc thống nhất* (1936) với sự phân tích chi tiết tình huống chính trị ở Đông Dương khi viết cuốn sách *Những câu hỏi và trả lời về những vấn đề của cách mạng Đông Dương* (1936), *Biên niên sử các sự kiện quan trọng nhất trong đời sống chính trị của Đông Dương từ năm 1914* (1936). Ông cũng đã viết bản thuyết trình *Các quan hệ ruộng đất và phong trào nông dân ở Đông Dương* (1938) và nhiều bài tổng quan (*Phong trào cách mạng ở Đông Dương những năm 1930-1931*, *Báo chí cộng sản của Đông Dương 1933-1935*, v.v.).

V.Ja. Vasiljeva đánh giá cao hoạt động giảng dạy và khoa học của Nguyễn Khánh Toàn, xác định ông như là một nhà khoa học “người có thể tự làm công việc nghiên cứu khoa học về đất nước”⁶.

Cả những sinh viên Việt Nam khác cũng viết các ấn phẩm nghiên cứu (các bài báo, bài thuyết trình, sách). Trần Văn Giàu dưới cái tên nổi tiếng Hồ Nam trong năm 1932 đã viết

⁴ Minin R.Dg. *Giáo khoa ngôn ngữ An Nam*. Năm thứ nhất. Phần thứ nhất. NXB Viện Đông Dương học Moskva Marimanov. Tiểu ban ngôn ngữ. M. 1933.

⁵ PGASPI. Kho532, Bản kê:2, Hồ sơ:88, Tờ: 64.

⁶ RGASPI. Kho: 532, Bản kê: 1, Hồ sơ: 188, Tờ: 3.

cuốn sách *Những nguyên tắc tổ chức của chủ nghĩa Bônsevizh*. Trong đó, Trần Văn Giàu đã phát triển tư tưởng về khởi nghĩa vũ trang. Ông thừa nhận rằng, ông làm việc này dưới ảnh hưởng của những bài về Đảng Cộng sản toàn Nga (Bônsevizh) do nhà hoạt động nổi tiếng của Quốc tế Cộng sản Osip Pjatnitski giảng cho các sinh viên của Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông. Ông cũng là người viết cuốn sách *Kỷ niệm Nghệ An đỏ*.

Phi Vân, ông chính là Nguyễn Hữu Cẩn, người nổi tiếng trong thời gian học ở Moskva dưới cái tên Minh, đã học tại Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông cùng lớp với Trần Văn Giàu. Tác giả của các công trình được viết trong năm 1933 và có ý nghĩa lớn đối với việc nghiên cứu lịch sử Đảng Cộng sản Đông Dương: *Những bậc tiền bối của Đảng Cộng sản* (Les precurseurs du Parti communiste), *Những giai đoạn hoạt động của Việt Nam Thanh niên Cách mạng Đồng chí Hội* (Les epoques du Vietnam Cach mang Dong chi Hoi).

Nguyễn Thế Rục nổi tiếng trong những năm ở Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông với cái tên là Phonson, là một trong những sinh viên Đông Dương đầu tiên ở Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông. Ông là tác giả cuốn *Đông Dương và chủ nghĩa đế quốc Pháp, Chính sách của giai cấp tư sản Pháp ở Đông Dương* và cả tiểu luận triết học về đạo Phật.

Một người Đông Dương khác tên Svan (?) - học viên của Trường Đại học Cộng sản của những người Lao động Phương Đông trong những năm 1931-1933 đã viết cuốn *Lịch sử phong trào cộng sản của thanh niên ở Đông Dương*⁷. Hà Huy Tập, người nổi tiếng dưới cái tên Sinichkin cũng đã viết một số công trình.

Không còn nghi ngờ gì, những công trình này và những công trình khác, hoạt động học tập và khoa học - thực tiễn của các sinh viên Đông Dương trong thời gian học tập tại các Trường Đại học Cộng sản của nước Nga Xô viết đã là cơ sở chung cho bộ môn khoa học mới ở nước Nga - bộ môn Việt Nam học.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Lưu trữ Quốc gia Nga về Lịch sử - Xã hội - Chính trị (RGASPI), kho 532.
2. Nguyễn Khánh Toàn (1933), *Sách giáo khoa ngôn ngữ Annam*, NXB Viện Đông Dương học Moskva Marimanov, Tiểu ban ngôn ngữ, M.1933.
3. Osip Mandeljshtam (1923), “Tới thăm nhà hoạt động Quốc tế cộng sản”, Tạp chí *Tia lửa*, số tháng 12, 1923.
4. Tạp chí *Phương Đông cách mạng*, số 4, năm 1935.

⁷ RGASPI: Kho: 533, Bản kê: 8, Hồ sơ: 156, Tờ: 1-15.

(Nguồn: Kỷ yếu Hội thảo Quốc tế *Những vấn đề giảng dạy tiếng Việt và nghiên cứu Việt Nam trong thế giới ngày nay*, 2 Tập, NXB.Đại học Quốc gia TP.HCM, 2019)